

Çalışan ve Çalışmayan Ergenlerin Zorbalık Davranışının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*

Analysis of Bullying Behavior in Working and Non-Working Adolescents in Terms of Different Variables

Pelin ÜLKER ATAV**, Gülen BARAN***

• Geliş Tarihi: 23.10.2017 • Kabul Tarihi: 11.09.2018 • Yayın Tarihi: 21.09.2018

Kaynakça Bilgisi: Ülker Atav, P., & Baran, G. (2018). Çalışan ve çalışmayan ergenlerin zorbalık davranışının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Advance online publication. doi: 10.16986/HUJE.2018043535

Citation Information: Ülker Atav, P., & Baran, G. (2018). Analysis of bullying behavior in working and non-working adolescents in terms of different variables. *Hacettepe University Journal of Education*. Advance online publication. doi: 10.16986/HUJE.2018043535

ÖZ: Çalışmak; çocukların ve ergenlerin fiziksel, zihinsel, sosyal-duygusal gelişimlerinin yolunda gitmesine engel olabilmektedir. Çalışan ergenler düşük benlik algısına sahip olabilmekte, okula devam edememenin yanı sıra, okula devam eden akranlarından farklı olarak, çoğu kez yaş ve gelişimlerine uygun olmayan ortamlarda çeşitli problemlerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Özellikle problem çözme konusunda yetersizlikleri olan ergenler, içinde buldukları yaşam ve çalışma koşullarının da etkisiyle zorbalık davranışlar gösterebilmekte ya da zorbalığa maruz kalabilmektedirler. Çalışmanın amacı; mesleki eğitim merkezlerine devam eden çalışan ergenler ile okula devam eden çalışmayan ergenlerin zorbalık davranışlarına çeşitli etmenlerin etkilerini incelemektir. Çalışmada ergenlerin zorbalık davranışları Koç (2006) tarafından geliştirilen “Öğrenci İlişkileri Tutum Ölçeği” ve ergenlere ilişkin sosyo-demografik bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Çalışan ergenlerin akran zorbalığına ilişkin sonuçları incelendiğinde; akran zorbalığının evde dayak yeme durumuna ve ailede düşüncelerine önem verilme durumuna göre farklılaştığı görülmektedir. Yaşa, doğum sırasına ve annenin çalışma durumuna göre farklılaşmadığı görülmektedir. Okula devam eden ve çalışmayan ergenlerin akran zorbalığı davranışları incelendiğinde; akran zorbalığı davranışlarının yaşa, doğum sırasına ve anne çalışma durumuna göre farklılaşma görülürken, evde dayak yeme durumuna ve ailenin çocuğun düşüncelerine önem verme durumuna göre farklılık tespit edilmemiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ilgili kaynaklarla tartışılarak sunulmuştur.

Anahtar sözcükler: akran zorbalığı, ebeveyn, çalışan çocuk, mesleki eğitim, zorbalık.

ABSTRACT: Working; it may prevent the physical, mental, social-emotional development of children and adolescents from going their way. Working adolescents have a low self-perception and, besides not being able to continue to study, they may face a variety of problems, often unfavorable to their age and development, unlike their peers who continue to study. Adolescents, especially those with inadequate solutions to problems, can behave or become obsessed with bullying behaviors in environments where they live or in influence. Purpose of the study; Continuing to work in vocational training centers is to examine the effects of various factors on bullying behaviors of adolescents and adolescents who do not continue to study. In the study, bullying behaviors of adolescents were developed using Koç (2006) developed "Personality Attitude Scale" and Personal Information Form developed by researcher to obtain socio-demographic information about adolescents. When studies of working teenagers on peer violence are examined; It is seen that the peer bullying differentiates the state of being beaten at home and attaching importance to family thoughts. It is seen that age did not differ according to birth order and mother's working status. When peer bullying behaviors of the adolescents continuing to the study are examined; Differences were observed according to the age, birth order and mothers' movement of peer bullying behaviors, according to the state of being

* Bu çalışma, birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında tamamlanmış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalı, Karabük-TÜRKİYE. e-posta: pelinulker08@hotmail.com (ORCID: 0000-0003-4737-2576)

*** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE. e-posta: barangln@gmail.com (ORCID: 0000-0002-5854-4946)

beaten at home and the importance of the family to the children's thoughts. The findings obtained from the research are discussed with the current sources.

Keywords: peer bullying, adolescent, parents, child labor, vocational training, bullying.

1. GİRİŞ

Ergenlik döneminde arkadaş grubu tarafından onay görmek ve kabul edilmek çok önemlidir. Bu dönem aynı zamanda zorbalığın da sık görüldüğü bir yaş dönemidir. Olweus (1994)'a göre zorbalık, aralarında güç dengesizliği olan ilişkilerde gözlenen saldırgan bir davranıştır. Zorbalık zamanla tekrarlanır ve karşı tarafa zarar ya da sıkıntı vermek için kullanılır. Akran zorbalığı arkadaşların arkadaşları istismarıdır ve diğer istismar çeşitleriyle pek çok ortak özelliği vardır.

Zorbalık, aralarında güç dengesizliği bulunan aynı yaştan birey ya da grupların kendini savunamayan kişi ya da kişilere karşı zaman içinde tekrarlı biçimde, karşı tarafı incitme, zarar verme veya korku yaratma amacıyla uyguladıkları fiziksel, sözel ya da psikolojik saldırı içeren saldırgan davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Arseneault ve ark., 2010; Elinoff ve ark., 2004; Pişkin, 2002; Smith, 1994; Smith ve ark., 2002 ve Solberg ve Olweus, 2003). Zorbalığın sebeplerini inceleyen araştırmalar çocuk ve ergenin yaşla birlikte geçirdiği fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlere (Li, 2007; Monks ve Smith, 2006; Nansel ve ark., 2001 ve Whitney ve Smith, 1993), cinsiyete (Alikashifoğlu ve ark., 2007; Jankauskiene ve ark., 2008; Lambert ve ark., 2008), kişilik özelliklerine (Arseneault ve ark., 2010; Frisén ve ark., 2008), bulunduğu sosyoekonomik düzeye bağlı olarak yaşadığı aile ortamına (Arseneault ve ark., 2010; Berger, 2007; Hymel ve ark., 2005; Jankauskiene ve ark., 2008; Ma ve ark., 2001 ve Perren ve Hornung, 2005), bulunduğu okul çevresine ve akran kültürüne (Berger, 2007; Frisen ve ark., 2008; Hamarus ve Kaikkonen, 2008; Hymel ve ark., 2005; Langdon ve Preble, 2008 ve Unnever ve Cornell, 2004) vurgu yapmaktadır.

Pek çok konuda olduğu gibi zorbalık da anne babadan görülerek öğrenilebilecek bir davranış biçimidir. Zorba ebeveynler, çocuklarına model niteliğindedir ve farkında olmasalar da çocuklarının zorba olmasına öncülük ederler (Bandura, 1977). Yaşamın ilk yıllarında temel ihtiyaçları karşılanmadan, sıcaklıktan yoksun ve sevgisiz büyüyen bir çocuk ileriki yıllarda zorba olmaya aday bir çocuktur. Çocuğun hem aşırı baskı ortamında büyümesi, hem de kurlsız ve aşırı hoşgörülü bir ortamda büyümesi çocuk için uygun değildir (Lantieri ve Patti, 1996).

Okulda yaşanan zorbalık deneyimleri ise, sadece okul deneyimlerini değil, öğrencinin tüm yaşamını etkileyebilmektedir. Zorbalığa maruz kalan çocuklarda yani kurbanlarda genellikle psikosomatik belirtiler, depresyon, enürezis, özgüven ve benlik saygısında azalma, kaygı ve davranış problemleri görülebilmektedir (Alikashifoğlu ve ark., 2007; Fekkes ve ark., 2005; Kapıcı, 2004; Kim ve ark., 2005; Kumpulainen ve ark., 1998; Olweus, 1994 ve Saluja ve ark., 2004). Okulda zorbalığa maruz kalan öğrenciler okulu korkunç, güvensiz ve provoke edici bir ortam olarak değerlendirip devamsızlık yapabilmektedirler (Furlong ve ark., 2004; Gökler, 2009; Rigby, 2003 ve Willard, 2007). Bazen de zorbalık kurbanı öğrenciler, okul değiştirmeyi isteyebilirler. Zorbalık olaylarına karışmak okul algısını da etkilemektedir. Zorbalık olaylarına karışan öğrenciler karışmayanlara göre daha olumlu bir okul algısına sahiptir ve öğretmenleriyle ilişkileri daha iyidir (Bilgiç ve Yurtal, 2009). Yapılan çalışmalar geçmişte zorbalık mağduru olan kişilerin ilerleyen yaşlarda zorbalık durumu son bulsa bile, daha fazla depresyon belirtisi gösterdiğini, daha düşük bir özgüvene ve özsaygıya sahip olduklarını, suç işleme, yalnızlık, toplumdan dışlanma, bağımlılık gibi problemleri yaşama olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Gökler, 2009; Willard, 2007 ve Yodprang ve ark., 2009).

Zorbalık, ergenlik dönemindeki bireylerin sık sık yaşadıkları iletişim sorunlarının önemli sonuçlarından birisidir. Zorbalık sadece zorbalar için değil, kurbanlar ve zorbalığa tanıklık eden diğer çocuklar için de oldukça önemli ve ciddi bir sorundur. Zorbalık, çocukların akademik,

duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz olarak etkileyebileceği gibi, bu dönemde yaşanabilecek olumsuz deneyimler zorba, kurban ve zorbalığa tanıklık eden diğer çocukların yetişkinlik yaşamları boyunca da istenmeyen pek çok sorun yaşamalarına neden olabilir (Koç, 2006).

Zorbalık davranışı gösterme veya zorbalığa maruz kalma açısından riskli gruplardan biri de uygun olmayan ortam ve koşullarda çalışmak zorunda kalan ergenlerdir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada, 15-18 yaş grubundaki erkek ergenlerin zorbalık davranışlarını çalışma durumuna göre inceleyerek, yaşın, doğum sırasının, annenin çalışma durumunun, dayak yeme durumunun ve ailenin çocuğun düşüncesine önem verme durumunun zorbalık davranışlarında farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda; çalışan ergenler konusuna dikkat çekmek, ilgili uygulama ve yasal düzenlemelere yön vermek ve akran zorbalığının önüne geçmeye yönelik öneriler sunmak hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışma tarama modelindedir. Tarama (survey) araştırmaları, bir grubun bazı özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalardır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2009). Karasar'a (1999) göre tarama modelleri geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır.

2.1. Çalışma Grubu

Ankara'da ikamet eden 15-18 yaş grubundaki çalışan erkek ergenler ile okula devam eden çalışmayan erkek ergenler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, Ankara Yenimahalle ilçesinde, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bulunan mesleki eğitim merkezleri arasından tesadüfi olarak seçilen bir mesleki eğitim merkezine devam eden ve zorunlu eğitimini tamamlamış, 15-18 yaş arasındaki, araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve çalışan erkek ergenler ile karşılaştırma grubu olarak aynı ilçede bulunan liseler arasından tesadüfi olarak seçilen bir lisenin 1-4. sınıflarına devam eden, aynı yaş ve sayıdaki çalışmayan erkek ergenler oluşturmuştur. Araştırmaya 153'ü çalışan, 153'ü okula devam eden olmak üzere toplam 306 ergen dahil edilmiştir. Mesleki eğitim merkezine devam eden kız ergenler, erkek ergenlere göre oldukça az sayıda oldukları için araştırmaya dahil edilmemiştir. Örneklem seçilirken ergenlerin herhangi bir engel durumunun olmamasına ve aile bütünlüğünün korunuyor olmasına dikkat edilmiştir.

Örnekleme oluşturan çalışan ve okula devam eden ergenlere ait demografik bilgiler Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışan ve okula devam eden ergenlerin demografik özellikleri

		Çalışan		Okula Devam Eden	
		f	%	f	%
Yaş	15	37	24,1	37	24,1
	16	38	24,9	38	24,9
	17	38	24,9	38	24,9
	18	40	26,1	40	26,1
Doğum Sırası	İlk çocuk	54	35,3	74	48,4
	Ortanca çocuk	49	32,0	23	15,0
	Son çocuk	50	32,7	56	36,6

Kardeş Sayısı	Tek çocuk	7	4,6	18	11,8
	Bir kardeş	47	30,7	75	49,0
	İki kardeş	43	28,1	38	24,8
	Üç ya da daha fazla kardeş	56	36,6	22	14,4
Anne Çalışma Durumu	Çalışmıyor	126	82,3	88	57,5
	Çalışıyor	27	17,7	65	42,5

Yaş ile ilişkili bilgilere bakıldığında araştırmaya alınan çalışan ergenler ile okula devam eden ergenlerin tüm yaş grupları için yakın sayıda oldukları görülmektedir. Çalışan ergenlerin % 35,3'ü, okula devam eden ergenlerin ise % 48,4'ü olmak üzere her iki grupta da çoğunluğun ailenin ilk çocukları olduğu görülmektedir. Çalışan ergenlerin % 36,6 ile çoğunluğunu üç ya da daha fazla kardeşi olanlar oluştururken, okula devam eden ergenlerin çoğunluğunu % 49,0 ile bir kardeşi olanlar oluşturmaktadır. Çalışan çocukların sadece % 4,6'sını tek çocukların oluşturduğu dikkat çekmektedir. Çalışan ergenlerin % 82,3'ünün annesi çalışmıyorken, okula devam eden ergenlerde bu oran % 57,5'tir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada ergenler hakkındaki bazı bilgileri edinebilmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen "Genel Bilgi Formu", ergenlerin zorbalık düzeylerini değerlendirmek amacıyla "Öğrenci İlişkileri Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Öğrenci İlişkileri Tutum Ölçeği, Koç (2006) tarafından geliştirilen ve 21 maddeden oluşan üç alt boyutlu bir ölçektir. Ölçek zorbalık davranışına yönelik olarak zorbalık uygulamayı gösteren "Zorba Kişilik", kendine güvenmeyi gösteren "Kendine Güven" ve mevcut ya da muhtemel zorbalık içeren durumlardan sakınmayı gösteren "Zorbalıktan Kaçınma" olarak üç temel boyutu ölçmektedir. Bireyin bir alt boyuttaki puanının yüksek olması onun kendini "Zorba", "Kendine güvenen" ve "Zorbalıktan kaçınan" tutuma sahip bir kişi olarak algıladığını göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılığını belirleyebilmek amacıyla hesaplanan Cronbach Alfa katsayıları ise; birinci faktör için ,86 olarak hesaplanırken, ikinci ve üçüncü faktörler için de sırasıyla ,69 ve ,57 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam Cronbach alfa değeri ise ,82'dir (Koç, 2006). Bu çalışmada çalışan çocuklar için Cronbach alfa değeri ,71 ve çalışmayan okula devam eden çocuklar içinse ,58 olarak hesaplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci

Verilerin toplanmasında araştırma kapsamına dâhil edilen mesleki eğitim kurumuna gidilmiş ve kayıtlı olan ergenlerin bilgilerine ulaşılmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden çalışan erkek ergenlere, uygun oldukları gün ve saatlerde kurumlarda görüşülerek araştırmanın amacı ile Genel Bilgi Formu ve Öğrenci İlişkileri Tutum Ölçeği'nin nasıl doldurulması gerektiği açıklanmış ve doldurulması istenmiştir. Form ve ölçeklerin doldurulma işlemi sessiz ve ergenlerin birbirlerinin cevaplarını görmeyecekleri, boş bir sınıfta 2-3 kişilik gruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Mesleki eğitim merkezine devam eden ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan tüm erkek ergenlerle görüşmeler tamamlandıktan sonra, liselerin 1-4. sınıflarına devam eden aynı sayıda erkek ergenle form ve ölçek uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri iki aylık bir süreç içerisinde toplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için Genel Bilgi Formu vasıtasıyla toplanan bilgiler ile ölçme aracından elde edilen puanlar SPSS 20.0 programı ile bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek için Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testleri kullanılmaktadır. Grup büyüklüğünün 50'den küçük olması durumunda Shapiro-Wilk, 50'den büyük olması durumunda ise Kolmogorov-Smirnov testi puanların normal dağılıp dağılmadığını

incelemek için kullanılmaktadır. Araştırma grubunda çalışan ve okula devam eden ergenlerin 153'er kişilik gruplardan oluşması nedeniyle Kolmogorov-Smirnov testi uygun bulunmuştur. Öğrenci İlişkileri Tutum Ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin puanlarına uygulanan Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği görülmüştür. Bu nedenle çalışan ve okula devam eden ergenlere ait verilerin analizinde; çalışma durumunun, anne çalışma durumunun, dayak yeme durumunun zorbalık davranışlarında farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney U Testi, yaşın, doğum sırasının, ailenin çocuğun düşüncelerine önem verme durumunun zorbalık davranışlarında farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır. Gruplar arası farklılığın anlamlı çıktığı durumlarda, anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya alınan ergenlerin çalışma durumuna göre, çalışan ve okula devam eden ergenlerin yaşına, doğum sırasına, anne çalışma durumuna, dayak yeme durumuna ve ailenin çocuğun düşüncesine önem verme durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin sonuçlar bu bölümde Tablo 2.- Tablo 7. arasında yer almaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 2.'de ergenlerin çalışma durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 2. Ergenlerin çalışma durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin mann-whitney u testi sonuçları

		AKRAN ZORBALIĞI						
		Çalışma Durumu	n	\bar{x}	SO	ST	U	p
AKRAN ZORBALIĞI	Zorba Kişilik	Evet	153	23,90	83,30	12745,00	964,000	,00* *
		Hayır	153	37,62	223,70	34226,00		
	Kendine Güven	Evet	153	13,92	88,36	13519,50	1738,50	,00* *
		Hayır	153	22,48	218,64	33451,50		
	Zorbalıktan Kaçınma	Evet	153	10,09	165,17	25271,50	9918,50	,02*
		Hayır	153	9,09	141,83	21699,50		

*p<,05 **p<,01

Tablo 2.'de ergenlerin çalışma durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonuçları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, çalışan ergenlerin zorba kişilik ($\bar{x}=23,90$), kendine güven ($\bar{x}=13,92$) puanlarının çalışmayan akranlarına göre daha düşük, zorbalıktan kaçınma puanlarının ($\bar{x}=10,09$) ise daha yüksek olduğu ve bu puan farkının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olduğu görülmektedir (Zorba kişilik U= 964,000, p<,01; kendine güven U= 1738,50, p<,01; zorbalıktan kaçınma U= 9918,50, p<,05). Zorbalığa ait alt boyut puanlarına bakıldığında, çalışmayan ergenlerin, çalışan ergenlere göre kendilerini hem daha zorba algıladıkları hem de kendilerine daha fazla güven duydukları ortaya konmuştur. Ayrıca, çalışan ergenlerin çalışmayan ergenlere göre daha çok zorbalıktan kaçındıkları belirlenmiştir.

Aşağıda yer alan Tablo 3.'te çalışan ve okula devam eden ergenlerin yaşa göre zorbalık davranışlarına ilişkin Kruskal Wallis-H Testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 3. Çalışan ve okula devam eden ergenlerin yaşa göre zorbalık davranışlarına ilişkin Kruskal Wallis-H Testi sonuçları

AKRAN ZORBALIĞI								
		Yaş	N	\bar{x}	SO	sd	X^2	p
ÇALIŞAN	Zorba Kişilik	15	37	24,08	75,72	3	5,559	,13
		16	38	22,68	65,16			
		17	38	23,76	77,84			
		18	40	25,02	88,64			
	Kendine Güven	15	37	13,89	76,96	3	2,486	,47
		16	38	14,10	81,57			
		17	38	13,21	67,75			
		18	40	14,47	81,49			
	Zorbalıktan Kaçınma	15	37	10,29	79,01	3	1,767	,62
		16	38	9,18	70,26			
		17	38	10,36	83,24			
		18	40	10,50	75,61			
OKULA DEVAM EDEN	Zorba Kişilik	15	37	40,35	95,08	3	11,571	,00**
		16	38	35,52	61,00			
		17	38	37,21	73,01			
		18	40	37,50	79,26			
	Kendine Güven	15	37	23,18	83,12	3	7,031	,07
		16	38	20,73	61,08			
		17	38	23,34	85,28			
		18	40	22,67	78,60			
	Zorbalıktan Kaçınma	15	37	8,51	68,23	3	5,661	,12
		16	38	8,73	72,34			
		17	38	8,81	76,28			
		18	40	10,25	90,23			

*p<,05 **p<,01

Tablo 3.'de çalışan ve okula devam eden ergenlerin zorba davranışlarının yaşa göre Kruskal Wallis-H Testi sonuçları görülmektedir. Çalışan ergenlerde akran zorbalığının alt boyutlarına ilişkin puan ortalamalarının 18 yaşta diğer yaşlara göre en yüksek düzeyde olduğu dikkati çekmektedir (Zorba kişilik $\bar{x}=25,02$, kendine güven $\bar{x}=14,47$, zorbalıktan kaçınma $\bar{x}=10,50$). Ancak Kruskal Wallis-H Testi sonucunda çalışan ergenlerin zorba davranışlarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı saptanmıştır ($p>,05$). Bu bulgu, farklı yaş seviyesinde olan çalışan ergenlerin zorba davranışlarının benzer olduğunu ortaya koymaktadır.

Okula devam eden ergenlerin zorba davranışları yaşlara göre incelendiğinde; zorba kişilik alt boyutunda 15 yaşındaki ($\bar{x}=40,35$) ergenlerin zorba davranışlarının, 16 yaşındaki ($\bar{x}=35,52$) ergenlere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p<,01$). Bir başka ifadeyle, 15 yaşındaki okula

devam eden ergenlerin 16 yaşındaki ergenlere göre daha zorba bir kişilik ortaya koydukları söylenebilir. Kendine güven ve zorbalıktan kaçınma alt boyutlarında ise yaş seviyelerine göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir ($p>,05$).

Aşağıda yer alan Tablo 4’de çalışan ve okula devam eden ergenlerin doğum sırasına göre zorbalık davranışlarına ilişkin Kruskal Wallis-H Testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 4. Çalışan ve okula devam eden ergenlerin doğum sırasına göre zorbalık davranışlarına ilişkin Kruskal Wallis-H Testi sonuçları

		AKRAN ZORBALIĞI						
		Doğum Sırası	N	\bar{x}	SO	sd	X^2	p
ÇALIŞAN	Zorba Kişilik	İlk çocuk	54	24,42	82,50	2	1,368	,50
		Orta çocuk	49	23,40	72,80			
		Son çocuk	50	23,82	75,18			
	Kendine Güven	İlk çocuk	54	14,46	83,55	2	1,915	,38
		Orta çocuk	49	13,63	74,70			
		Son çocuk	50	13,64	72,18			
	Zorbalıktan Kaçınma	İlk çocuk	54	9,94	79,13	2	1,634	,44
		Orta çocuk	49	10,53	81,20			
		Son çocuk	50	9,82	70,58			
OKULA DEVAM EDEN	Zorba Kişilik	İlk çocuk	74	37,29	75,21	2	3,318	,19
		Orta çocuk	23	35,91	65,04			
		Son çocuk	56	38,76	84,28			
	Kendine Güven	İlk çocuk	74	21,48	69,16	2	8,739	,01*
		Orta çocuk	23	21,95	68,39			Anlamlılık
		Son çocuk	56	24,01	90,89			3-1, 3-2
	Zorbalıktan Kaçınma	İlk çocuk	74	8,77	72,93	2	3,325	,19
		Orta çocuk	23	9,69	91,78			
		Son çocuk	56	9,28	76,30			

* $p<,05$

Tablo 4.’de çalışan ve okula devam eden ergenlerin doğum sırasına göre akran zorbalığı davranışlarına ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Çalışan ergenlerde zorba kişilik ($\bar{x}=24,42$) ve kendine güven ($\bar{x}=14,46$) alt boyutlarında ilk çocuk olanların, zorbalıktan kaçınma alt boyutunda ($\bar{x}=10,53$) ise ortanca çocukların puan ortalamaları en yüksek olmasına rağmen, analiz sonuçları çalışan ergenlerin zorba davranışlarının aile içindeki doğum sırasına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir ($p>,05$). Bu bulgu, doğum sırası farklı olan çalışan ergenlerin zorba davranışlarının benzer nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

Okula devam eden, çalışmayan ergenlerde zorbalığa ilişkin kendine güven alt boyutunda ailenin son çocuğu olan ergenlerin ($\bar{x}=24,01$), ilk ($\bar{x}=21,48$) ve ortanca çocuklara ($\bar{x}=21,95$) göre daha yüksek puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonucunda da puanlarda görülen bu farklılığın anlamlı düzeyde olduğu saptanmıştır ($X^2=$

8,739, $p < ,05$). Yani son çocukların ilk ve orta çocuklara göre kendilerine daha fazla güven duydukları söylenebilir.

Aşağıda yer alan Tablo 5.'te çalışan ve okula devam eden ergenlerin anne çalışma durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 5. Çalışan ve okula devam eden ergenlerin anne çalışma durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonuçları

AKRAN ZORBALIĞI								
		Anne Çalışma Durumu	N	\bar{x}	SO	ST	U	p
ÇALIŞAN	Zorba Kişilik	Çalışmıyor	126	23,69	74,12	9339,00	1338,000	,08
		Çalışıyor	27	24,88	90,44	2442,00		
	Kendine Güven	Çalışmıyor	126	13,88	76,63	9655,50	1654,500	,82
		Çalışıyor	27	14,41	78,72	2125,50		
	Zorbalıktan Kaçınma	Çalışmıyor	126	10,09	76,04	9581,00	1580,000	,56
		Çalışıyor	27	10,07	81,48	2200,00		
OKULA DEVAM EDEN	Zorba Kişilik	Çalışmıyor	88	37,14	73,76	6490,50	2574,500	,29
		Çalışıyor	65	38,27	81,39	5290,50		
	Kendine Güven	Çalışmıyor	88	21,92	70,38	6193,50	2277,500	,03*
		Çalışıyor	65	23,24	85,96	5587,50		
	Zorbalıktan Kaçınma	Çalışmıyor	88	8,97	74,89	6590,00	2674,000	,48
		Çalışıyor	65	9,26	79,86	5191,00		

* $p < ,05$

Tablo 5'de çalışan ve okula devam eden ergenlerin zorbalık davranışlarının anne çalışma durumuna göre Mann-Whitney U Testi sonuçları bulunmaktadır. Çalışan ergenlerde, zorba kişilik alt boyutunda annesi çalışan ($\bar{x}=24,88$) ve çalışmayan ($\bar{x}=23,69$), kendine güven alt boyutunda annesi çalışan ($\bar{x}=14,41$) ve çalışmayan ($\bar{x}=13,88$) ergenlerin puan ortalamalarında fark olsa da yapılan Mann-Whitney U Testi sonucuna göre bu farklılığın anlamlı düzeyde olmadığı görülmektedir ($p > ,05$). Bu bulgu, hem annesi çalışan hem de annesi çalışmayan ergenlerin akran zorbalığı davranışlarının benzer olduğunu ortaya koymaktadır.

Okula devam eden ergenlerin kendine güven alt boyutunda annesi çalışanların ($\bar{x}=23,24$) çalışmayanlara göre ($\bar{x}=21,92$) puan ortalamaları daha yüksektir. Yapılan Mann-Whitney U Testi sonucunda da kendine güven alt boyutu açısından annesi çalışan ve çalışmayan ergenler arasındaki farklılığın anlamlı düzeyde olduğu saptanmıştır ($U= 2277,500$, $p < ,05$). Puan ortalamaları annesi çalışanların kendilerine daha güvenli olduklarını ortaya koymaktadır. Zorba kişilik ($\bar{x}=38,27$) ve zorbalıktan kaçınma ($\bar{x}=9,26$) alt boyutlarında ise annesi çalışan ergenlerin puan ortalamaları daha yüksektir. Ancak analizler akran zorbalığı davranışlarının anne çalışma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir ($p > ,05$). Bu bulgu, annesi çalışan ve annesi çalışmayan ergenlerin zorba davranışlarının benzer nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 6'da çalışan ve okula devam eden ergenlerin dayak yeme durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 6. Çalışan ve okula devam eden ergenlerin dayak yeme durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonuçları

		AKRAN ZORBALIĞI						
		Dayak Yeme Durumu	N	\bar{x}	SO	ST	U	p
ÇALIŞAN	Zorba Kişilik	Evet	26	22,53	71,88	1869,00	1518,000	,51
		Hayır	127	24,18	78,05	9912,00		
	Kendine Güven	Evet	26	12,57	57,31	1490,00	1139,000	,01*
		Hayır	127	14,20	81,03	10291,00		
	Zorbalıktan Kaçınma	Evet	26	9,53	61,85	1608,00	1257,000	,02*
		Hayır	127	10,20	80,10	10173,00		
OKULA DEVAM EDEN	Zorba Kişilik	Evet	27	38,14	80,98	2186,50	1593,500	,60
		Hayır	126	37,51	76,15	9594,50		
	Kendine Güven	Evet	27	21,77	72,48	1957,00	1579,000	,55
		Hayır	126	22,63	77,97	9824,00		
	Zorbalıktan Kaçınma	Evet	27	9,59	80,89	2184,00	1596,000	,60
		Hayır	126	8,99	76,17	9597,00		

*p<,05 **p<,01

Tablo 6'da da görüldüğü gibi çalışan ergenlerin zorba davranışlarının ergenlerin evde dayak yeme durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek üzere yapılan analizler sonucunda zorba kişilik ($\bar{x}=22,53$), kendine güven ($\bar{x}=12,57$), zorbalıktan kaçınma ($\bar{x}=9,53$) alt boyutlarında dayaya maruz kalan ergenlerin dayaya maruz kalmayanlara göre puan ortalamaları belirtilen alt boyutlarda daha düşüktür. Ancak gerçekleştirilen analiz sonuçları bu puan farkının kendine güven ve zorbalıktan kaçınma alt boyutlarında anlamlı düzeydeyken (Kendine güven U= 1139,000, p<,05; zorbalıktan kaçınma U= 1257,000, p<,05); zorba kişilik alt boyutunda anlamlı düzeyde olmadığını göstermiştir (p>,05). Bu bulgu, dayak yiyen ve dayak yemeyen çalışan ergenlerin zorba davranışlarının benzer nitelikte olduğunu, dayak yemeyen ergenlerin ise hem daha kendine güven duydukları hem de daha fazla zorbalıktan kaçındıklarını ortaya koymaktadır.

Okula devam eden ergenlerde dayaya maruz kaldığını ifade eden ergenlerin zorba kişilik ($\bar{x}=38,14$) ve zorbalıktan kaçınma ($\bar{x}=9,59$) alt boyutların puan ortalamalarının dayaya maruz kalmadığını ifade eden ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen Mann-Whitney U Testine göre belirtilen alt boyutlardaki bu puan farklılığının anlamlı düzeyde olmadığı tespit edilmiştir (p>,05). Kendine güven alt boyutunda ise dayaya maruz kalmayan ergenlerin ($\bar{x}=22,63$) puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmesine rağmen bu farkın anlamlı farklılık yaratmadığı saptanmıştır (p>,05).

Aşağıda yer alan Tablo 7.'de çalışan ve okula devam eden ergenlerin ailenin çocuğun düşüncesine önem verme durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Kruskal Wallis-H Testi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 7. Çalışan ve okula devam eden ergenlerin ailenin çocuğun düşüncesine önem verme durumuna göre zorbalık davranışlarına ilişkin Kruskal Wallis-H Testi sonuçları

AKRAN ZORBALIĞI								
	Düşüncesi Önem Verme	N	\bar{x}	SO	sd	X^2	p	
ÇALIŞAN	Zorba Kişilik	Evet	67	24,20	79,38	2	3,740	,15
		Bazen	71	24,23	79,18			
		Hayır	15	21,86	56,07			
	Kendine Güven	Evet	67	14,49	84,55	2	9,921	,00**
		Bazen	71	13,95	76,67			Anlamlılık
		Hayır	15	11,26	44,83			1-3
	Zorbalıktan Kaçınma	Evet	67	9,47	70,61	2	2,595	,27
		Bazen	71	10,63	82,63			
		Hayır	15	10,26	78,90			
OKULA DEVAM EDEN	Zorba Kişilik	Evet	76	36,77	72,31	2	2,160	,34
		Bazen	61	38,00	79,88			
		Hayır	16	40,25	88,31			
	Kendine Güven	Evet	76	22,06	70,64	2	3,276	,19
		Bazen	61	22,65	82,27			
		Hayır	16	23,81	87,09			
	Zorbalıktan Kaçınma	Evet	76	8,82	74,76	2	,527	,76
		Bazen	61	9,21	78,32			
		Hayır	16	9,93	82,63			

**p<,01

Tablo 7’de çalışan ergenlere ilişkin sonuçlar incelendiğinde; ailenin çocuğun düşüncesine önem verme durumunun kendine güven alt boyutuna ilişkin puanlarda anlamlı farklılık yarattığı görülmektedir ($X^2= 9,921$, $p<,01$). Düşüncesine önem verilen ailelerde yaşayan ergenlerin kendine güven puan ortalamaları ($\bar{x}=14,49$) verilmeyenlere göre ($\bar{x}=11,26$) belirgin biçimde yüksektir. Ancak zorba kişilik ve zorbalıktan kaçınma alt boyutlarında ailenin çocuğun düşüncesine önem verme durumuna göre anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır ($p>,05$).

Okula devam eden ergenlerde ise zorba kişilik ($\bar{x}=40,25$), kendine güven ($\bar{x}=23,81$) ve zorbalıktan kaçınma ($\bar{x}=9,93$) alt boyutlarında ailesinin düşüncelerine önem vermediğini düşünen ergenlerin puan ortalamalarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Yani ailesinin düşüncelerine önem vermediğini düşünen ergenlerin daha zorba bir kişiliğe sahip olmasına, daha kendilerine güvenmelerine ve daha zorbalıktan kaçınan bir tutum benimsemelerine rağmen zorba davranışlarının ailenin çocuğun düşüncesine önem verme durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmüştür ($p>,05$). Bu bulguya göre, düşüncesine önem verilen ve verilmeyen ergenlerin zorba davranışlarının benzer olduğu söylenebilir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bulgularına bakıldığında; okula devam eden ve çalışmayan ergenlerin çalışan ergenlere göre daha fazla akran zorbalığı davranışı ortaya koydukları saptanmıştır. Okulda şiddetle karşılaşan ergen ve çocukların okula yabancılaşma, kendine güvenlerini kaybetme, akademik başarısızlık yaşama gibi pek çok problem yaşadıkları bilinmektedir (Everett ve Price, 1995; Pekel Uludağlı ve Uçanok, 2005). Janosz ve arkadaşları (2008)'nın ergenlerle gerçekleştirdikleri çalışmada, ergenlerin şiddete doğrudan maruz kalmasalar bile şahit olmaları durumunda olumsuz etkilenebilecekleri tespit edilmiştir. Okula devam eden ergenlerin çalışan ergenlere göre daha fazla akran zorbalığına şahit oldukları ve bu durumun daha fazla akran zorbalığı göstermelerine neden olduğu düşünülmektedir. Çalışmayan ergenlerin çalışan ergenlere göre kendilerini hem daha zorba algıladıkları, hem de kendilerine daha fazla güven duydukları ortaya konmuştur. Daha fazla zorbalık uygulayan ergenlerin, zorbalık gibi istenmeyen yollarla olsa da istediklerini elde ediyor olması kendilerine daha güvenli olmalarını desteklemiş olabilir. Çalışan ergenlerin ise çalışmayan ergenlere göre daha çok zorbalıktan kaçındıkları belirlenmiştir. Çalışan ergenlerin iş yerinde karşılaştıkları zorbalık davranışlarının sonuçlarının, okula devam eden ergenlerin okulda şahit oldukları zorbalık davranışlarından daha ağır sonuçları olabilmektedir. Çalışan ergenler okul yerine işyerine devam ettikleri için daha az zorbalık davranışına şahit olsalar bile, şahit oldukları zorbalık davranışlarının fiziksel ve duygusal olarak daha ağır sonuçlara yol açtığı görerek zorbalıktan kaçındıkları söylenebilir.

Çalışmada, çalışan ergenlerin zorbalık davranışlarının yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği saptanmıştır. Okula devam eden ergenlerde ise zorba kişilik boyutunda yapılan analizler sonucunda, yaşlara göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. 15 yaşındaki ergenlerin zorba kişilik alt boyutunda diğer yaşlara göre daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Barth ve arkadaşları (2004) yaptıkları çalışmada sınıf ortamının etkisini iki yıl boyunca 65 sınıfta izlemişlerdir. Çalışma sonunda sınıf ortamı yeterli olmadığında arkadaşlık ilişkilerinin zayıfladığını ve saldırganlığın arttığını tespit etmişlerdir. Araştırmanın örneklem grubu için de benzer bir durum söz konusu olabilir. Tüm bu etkenlerin yanı sıra 15 yaş lise ve dengi okullara geçişin gerçekleştirildiği yıldır. Ergenlerin yeni bir okula ve arkadaş grubuna uyum sağlama sürecinde oldukları söylenebilir. Bunun yanı sıra Borg (1998) ilkokuldaki fiziksel zorbalığın yerini sözel zorbalığın aldığını saptamıştır. Borg (1998)'a göre yaşla beraber akran zorbalığı azalmak yerine sadece biçim değiştirmektedir. Bu durumun da zorbalığın yaşla beraber azalmış gibi görünmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmaya alınan okula devam eden ergenlerin kendine güven boyutundan aldıkları puanların doğum sırasına göre farklılaştığı, son çocukların ilk ve ortanca çocuklara göre kendilerine daha fazla güven duydukları saptanmıştır. Küçük çocuklar çoğunlukla ailede ilgi odağı olurlar. Büyüceler de aile üyeleri tarafından çocuk olarak görülmeye devam etmeleri benmerkezci tavırlar geliştirmelerine sebep olabilmektedir (Yavuzer, 1996, s. 107). Bu durumun da daha kendilerine güvenli olmalarına sebep olduğu söylenebilir. Çalışan ergenlerde ise doğum sırasının zorba kişiliğe ilişkin puanlarda anlamlı düzeyde farklılık yaratmadığı saptanmıştır. Bu sonuç çalışan ergenlere ilişkin ebeveyn tutumları, kişilik gibi daha farklı özelliklerin doğum sırasından daha fazla etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde hem çalışan ergenlerde, hem de okula devam eden ergenlerde sahip olunan kardeş sayısı zorbalık davranışında farklılığa neden olmamaktadır.

Okula devam eden ergenlerde annesi çalışanların, annesi çalışmayan ergenlere göre kendilerine daha güvenli oldukları saptanmıştır. Çalışan anneler çocuğa vakit ayırma anlamında zorluk yaşabilmesine rağmen benimsedikleri anne-baba tutumları çalışmayan annelere göre farklılık göstermektedirler. Hoffman (2000) 369 aile ile gerçekleştirdiği çalışmasında ev hanımı olan annelerin çalışan annelere göre hem otoriter hem de serbest bırakan tutumu daha çok benimsediklerini, çalışmayan annelerin daha fazla otorite kurma ve gücünü gösterme

davranışlarını sergilediklerini saptamıştır. Booth (2002) da gerçekleştirdiği çalışmada çalışan annelerin çocuklarıyla ilişkilerinin çalışmayan annelere göre daha duygusal ve sıcak olduğunu tespit etmiştir. Annelerin çalışması sonucu daha yüksek morale sahip oldukları, kendilerini daha güçlü hissettikleri ve kendi psikolojik sağlıklarının yanı sıra çocuk üzerinde de olumlu etkilere sahip olmaktadır (Hoffman, 2000). Araştırmanın örneklem grubunda çalışan annelerin daha olumlu ebeveyn tutumları sergilemesi sonucunda çocuklarının daha kendine güvenli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada evde dayak yemeyen çalışan ergenlerin dayak yiyen ergenlere göre zorbalıktan kaçınma davranışının daha fazla olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar şiddete maruz kalan çocukların davranış bozuklukları, umutsuzluk, sinirlilik, mutsuzluk, içe kapanma, kaygı ve iletişim sorunları olmak üzere pek çok sorun yaşadığını göstermektedir (Atav, 1990; Avcı, 2006; Ayan, 2007; Bulut, 1990, s. 197-228; Dahlenberg, 1998 ve Gümüş Gers, 2012). Tüm bunların yanı sıra dayak yeme saldırganlığa da yol açmaktadır. Problemleri dayak dışında başka yöntemlerle çözmeye çalışan ailelerde yetişen çalışan ergenlerin, daha çok problemle karşılaşma olasılıklarına rağmen yetişme biçimleri itibarıyla yaşamlarında zorbalıktan kaçınmayı tercih etmesi beklenen bir durumdur. Çalışmanın bulgularına bakıldığında evde dayığa maruz kalmayan çocukların, dayığa maruz kalanlara göre daha kendilerine güvenli oldukları görülmektedir. Fiziksel şiddet çocuk ve ergenlerin içine kapanmalarına, çevreye karşı korku geliştirip iletişim becerilerinin yetersiz kalmasına neden olabilmektedir (Gümüş Gers, 2012). Öte yandan kişiliğin gelişiminde hem fizyolojik hem de kültürel olarak aile en önemli etmenlerden biridir (Bulut, 1990, s. 197-228). Dolayısıyla kişiliğin bir yönü olan kendine güvenin ailenin tutum ve davranışlarından etkilenmesi beklenen bir durumdur. Bu nedenle ailede dayığa maruz kalmadığını ifade eden ergenlerin dayığa maruz kalan ergenlere göre daha kendilerine güvenli olmaları söz konusudur.

Ailesi tarafından düşüncelerine önem verilme durumuna göre akran zorbalığı davranışları incelendiğinde, düşüncelerine önem verildiğini hisseden çalışan ergenlerin önem verilmediğini hisseden çalışan ergenlere nazaran daha kendine güvenli olduğu görülmektedir. Ergenlik dönemi oldukça karmaşık, kendi içinde gelgitleri olan, fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir (Bilgiç, 2000). Bu dönemde ergenlerin özgür olduğunu hissetmesinin yanı sıra ailesi tarafından desteklenmesi ve kabul gördüğünü hissetmesi de çok önemlidir. Araştırmaya alınan ergenlerin ailesi tarafından önemsendiğini hissetmelerinin, kendilerini değerli olarak algılamalarına ve kendilerine daha güvenli olmalarına neden olduğu düşünülmektedir.

Çalışan ergenler ile okula devam eden ergenlerin zorbalık davranışlarının yaş, doğum sırası, annenin çalışma durumu, dayığa maruz kalma durumu ve ailenin çocuğun düşüncelerine önem verme durumuna göre incelemenin amaçlandığı bu çalışmada; çalışan ergenlerin okula devam eden ergenlere göre daha az zorbalık uyguladıkları, daha az kendilerine güvendikleri ve daha çok zorbalıktan kaçındıkları saptanmıştır. Çalışan ergenlerin akran zorbalığına ilişkin sonuçları incelendiğinde; aile içinde dayığa maruz kalmayan çalışan ergenlerin daha kendilerine güvenli oldukları ve zorbalıktan kaçındıkları tespit edilmiştir. Ailede düşüncelerine önem verilen ergenlerin, düşüncelerine önem verilmeyen çalışan ergenlere göre daha kendine güvenli oldukları saptanmıştır. Akran zorbalığının yaşa, doğum sırasına ve annenin çalışma durumuna göre ise farklılaşmadığı görülmektedir.

Okula devam eden ergenlerin akran zorbalığı davranışları incelendiğinde; 15 yaşındaki ergenlerin 16 yaşındaki ergenlere göre daha zorba bir kişilik sergilediği saptanmıştır. Son çocukların, ilk ve ortanca çocuğa göre daha kendine güvenli oldukları tespit edilmiştir. Annesi çalışan ergenlerin, annesi çalışmayan ergenlere göre daha kendine güvenli oldukları belirlenmiştir. Akran zorbalığı davranışlarının ailede dayak yeme durumuna ve ailenin çocuğun düşüncelerine önem verme durumuna göre ise farklılaşmadığı görülmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

Okul çağındaki çocukların çalışmalarını engelleyecek, ulusal hatta uluslararası etkin politikalar geliştirilmelidir. Çocukların çalışmasının engellenemediği durumlarda ise çalışma koşullarını iyileştirmek, çalışan çocukların fiziksel, bilişsel ve sosyal-duygusal gelişimlerini destekleyici projeler geliştirilip, uygulanmalı ve sürdürülmelidir. Çalışan çocukların işyerlerinde maruz kaldıkları zorbalık ve zorbalığın olumsuz etkilerini azaltabilmek için özellikle çalışan çocukların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde çocuk gelişimciler, psikologlar ve sosyal çalışmacılardan oluşan ekipler tarafından çocukların ruh sağlığını korumaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Çocukların çalışması ile ilgili yasal boşlukları dolduracak şekilde, çocukların sadece eğitim amaçlı, korunarak ve kısıtlı olarak çalıştırılmalarına olanak sağlayan özel bir iş kanunu oluşturulmalıdır.

Çocuk işçiliğinde sürekli çalışmaların yapılması desteklenmeli, sorunları, nedenleri ve sonuçları incelenerek çözüm yolları geliştirilmeli, sonuçların yayınlanarak devletin ve kamuoyunun dikkati çekilmeli, sürekli gündemde tutulmalıdır. Çocukların ilkokuldan ortaokula, ortaokuldan liseye geçiş yaptıkları ilk yıllarda okula uyum sağlamalarını desteklemeye yönelik programlar oluşturulup, uygulanmalıdır.

Hem çalışan hem de okula devam eden çocuklar için etkili anne baba tutumları geliştirebilmeleri için ebeveynlere yönelik eğitim programları geliştirilmeli ve Türkiye genelinde uygulanmalıdır. Anne ve babalara yönelik olarak, şiddetin çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri üzerine aile eğitimleri düzenlenmelidir. Kardeşler arasındaki olumlu iletişimi desteklemek için anne babalara gerekli eğitimler verilmelidir.

Çocuklara iletişim, empati, kendini ifade etme, duygu yönetimi, öfke kontrolü, sosyal becerileri geliştirici eğitimler verilmelidir. Çalışan ve okula devam eden çocuklar için akran zorbalığı ile ilgili tanıma, önleme, korunma ve baş etme yöntemlerini içeren düzenli ve kapsamlı eğitimler verilmelidir. Eğitimcilere ve çocuklarla çalışan her meslek grubuna gerekli bilgileri sunabilmek için, çalışan çocukların akran zorbalığı ile ilgili daha geniş örneklemelere ulaşan başka çalışmalar da yapılmalıdır.

Çalışmada çocukların akran zorbalığı davranışları incelenirken kendi algıları değerlendirilmiştir. Çocukların arkadaşlarının ve ailelerinin değerlendirmeleri ile farklı araştırmalar da gerçekleştirilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Alikaşifoğlu, M., Erginoz, E., Ercan, O., Uysal, O. ve Albayrak Kaymak, D. (2007). Bullying behaviors and psychosocial health: Results from a cross-sectional survey among high school students in Istanbul. *European Journal Of Pediatrics*, 166(12), 1253-1260.
- Arseneault, L., Bowes, L. & Shakoor, S. (2010). Bullying victimization in youths and mental health problems: 'Much ado about nothing'? *Psychological Medicine*, 40, 717-729.
- Atav, N. (1990). *Şahsiyetin gelişiminde aile çevresinin ve ailedeki gerginliklerin etkileri*. Erişim: [http://ailetoplum.ail.e.gov.tr/data/54293dab369dc32358ee2b0f/kutuphane_5_aile_yazilari_3.pdf]. Erişim Tarihi: 15.06.2017.
- Atik, G. ve Kemer, G. (2008). İlköğretim ikinci kademe öğrencileri arasındaki zorbalığı yordamada problem çözme becerisi, sürekli öfke-öfke ifade tarzları ve fiziksel öz yeterliğin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 198-206.
- Atlas, R. S. & Pepler, D. J. (1998). Observation of bullying in classroom. *The Journal of Education Research*, 92(2), 96-99.
- Avcı, R. (2006). *Şiddet davranışı gösteren ve göstermeyen ergenlerin ailelerinin aile işlevleri, öfke ve öfke ifade tarzları açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova üniversitesi, Adana.
- Ayan, S. (2007). *Aile içinde şiddete uğrayan çocukların saldırganlık eğilimleri*. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8(3), 206-214.

- Ayas, T. (2010). *Okullarda Yaygın Sorun Olan Zorbalığı Önlemek*. Ankara: Maya Akademi.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Barth, J. M., Dunlap, S. T., Dane, H., Lochman, J. E. & Wells, K. C. (2004). Classroom environment influences on aggression, peer relations and academic focus. *Journal of School Psychology*, 42(2), 115-133.
- Berger, K. S. (2007). Update on bullying at school: science forgotten? *Developmental Review*, 27, 90-126.
- Bilgiç, N. (2000). *Arkadaşlık becerisi eğitimin ilköğretim II. kademe öğrencilerinin yalnızlık düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bilgiç, E. ve Yurtal, F. (2009). Zorbalık eğilimlerinin sınıf iklimine göre incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 5(2), 180-194.
- Booth, L. (2002). There are people who want to make us working mums feel guilty. *New Statesman*, 131(4581), 63.
- Borg, M. G. (1998). The emotional reactions of school bullies and their victims. *Educational Psychology*, 18, 433-443.
- Bulut, I. (1990). *Parçalanmış Aileden Gelen Çocukların Davranış Özellikleri Hakkında Bir Araştırma*. Aile yazıları 3, Birey, kişilik, toplum bilim serisi 5/III, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Crick, N. R. & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- Dahlenberg, D. L. (1998). Youth violence in The United States major trends, risk factors, and prevention approaches. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 259-272.
- Elnoff, M. J., Chafouleas, S. M. & Sassu, K. A. (2004). Bullying: Considerations for defining and intervening in school settings. *Psychology in The Schools*, 41(8), 887-897.
- Everett, S. & Price, J. (1995). Students' perceptions of violence in the public schools: The met life survey. *Journal of Adolescent Health*, 17, 345-352.
- Fekkes, M., Pijpers, F. M. I. & Verloove Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research*, 20(1), 81-91.
- Frisén, A., Holmqvist, K. & Oscarsson, D. (2008). 13 Years-olds' perception of bullying: Definitions, reasons for victimisation and experience of adults' response. *Educational Studies*, 34(2), 105-117.
- Furlong, J. M., Soliz, C. A., Simental, M. J. & Grief, J. L. (2004). Bullying and abuse on schools campuses. *Encyclopedia Of Applied Psychology*, 1, 295-301.
- Gökler, R. (2009). *İlköğretim öğrencilerinde akran zorbalığının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gümüş Gers, Z. (2012). *Farklı türlerdeki liselere devam eden ergenlerin iletişim becerilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hamarus, P. & Kaikkonen, P. (2008). School bullying as a creator of pupil peer pressure. *Educational Research*, 50(4), 333-345.
- Hoffman, L. W. (2000). Positive effects of working mothers. *Women in Business*, 52(4), 26.
- Hymel, S., Rocke Henderson, N. & Bonanno, R. A. (2005). Moral disengagement: A framework for understanding bullying among adolescents. *Journal of Social Sciences*, 8, 1-11.
- Jankauskiene, R., Kardelis, K., Sukys, S. & Kardeliene, L. (2008). Associations between school bullying and psychosocial factors. *Social Behavior and Personality*, 36(2), 145-162.
- Janosz, M., Archambault, I., Pagani, L. S., Pascal, S., Morin, A. J. S. & Bowen, E. (2008). Are there detrimental effects of witnessing school violence in early adolescence? *Journal of Adolescent Health*, 43(6), 600-608.
- Kapıcı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-13.
- Keltikangas Jarvinen, L. (2002). Aggressive problem solving strategies, aggressive behaviour and social acceptance in early and late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 279-287.
- Kim, Y. S., Koh, Y. J. & Leventhal, B. (2005). School bullying and suicidal risk in Korean middle school students. *Pediatrics*, 115, 357-363.
- Koç, Z. (2006). *Lise öğrencilerinin zorbalık düzeyinin yordanması*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Kumpulainen, K., Rasanen, E. & Henttonen, I. (1998). Bullying and psychiatric symptoms among elementary school-age children. *Child Abuse & Neglect*, 22(7), 705-717.
- Lambert, P., Scourfield, J., Smalley, N. & Jones, R. (2008). The social context of school bullying: Evidence from a survey of children in South Wales. *Research Paper in Education*, 23(3), 269-291.
- Lantieri, L. & Patti, J. (1996). The road to peace in our schools. *Educational Leadership*, 54(1), 28-31.
- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: research into cyberbullying and cyber victimization. *Australian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
- Langdon, S. W. & Preble, W. (2008). The relationship between levels of perceived respect and bullying in 5th through 12th graders. *Adolescence*, 43(171), 485-503.
- Ma, X., Stewin, L. L. & Mah, D. L. (2001). Bullying in school: Nature, effects and remedies. *Research Papers in Education*, 16(3), 247-270.
- Monks, C. P. & Smith, P. K. (2006). Definitions of bullying: Age differences in understanding of the term and the role of experience. *British Journal of Developmental Psychology*, 24, 801-821.
- Nansel, T. R., Overpeck, M. D., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons Morton, B. & Scheidt, P. (2001). Bullying behavior among U.S. youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of The American Medical Association*, 285, 2094-2100.
- Nordhagen, R., Nielsen, A., Stigum, H. & Köhler, L. (2005). Parental reported bullying among nordic children: A population-based study. *Child: Care Health and Development*, 31(6), 693-701.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of A Child Psychology Psychiatry*, 35, 1171-1190.
- Pekel Uludağlı, N. ve Uçanok, Z. (2005). Akran zorbalığı gruplarında yalnızlık ve akademik başarı ile sosyometrik statüye göre zorba/kurban davranış türleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(56), 77-92.
- Perren, S. & Alsaker, F. D. (2006). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten. *Journal of Child Psychol Psychiatry*, 47(1), 45-57.
- Perren, S. & Hornung, R. (2005). Bullying and delinquency in adolescence: Victims' and perpetrators' family and peer relations. *Swiss Journal of Psychology*, 64(1), 51-64.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, 531-562.
- Rıgby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.
- Saluja, G., Iachan, R. & Scheidt, P. C. (2004). Prevalence of and risk factors for depressive symptoms among young adolescents. *Pediatrics & Adolescent Medicine*, 158, 760-765.
- Schreck, C. J., Miller, J. M. & Gibson, C. L. (2003). Trouble in the school yard: A study of the risk factors of victimization at school. *Crime ve Delinquency*, 49(3), 460-484.
- Smith, P. K. (1994). What can we do to prevent bullying in school? *The Therapist*, 7, 12-15.
- Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. & Liefoghe, A. P. D. (2002). Definitions of bullying: A comparison of terms used and age and sex differences in a 14-country international comparison. *Child Development*, 73, 1119-1133.
- Solberg, M. E. & Olweus, D. (2003) Prevalance estimation of school bullying with the olweus bull/victim questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29, 239-268.
- Unnever, J. D. & Cornell, D. G. (2004). Middle school victims of bullying: Who reports being bullied. *Aggressive Behavior*, 30, 373-388.
- Willard, N. (2007). The authority and responsibility of school officials in responding to cyberbullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 64-65.
- Whitney, I. & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 21, 367-385.
- Yavuzer, H. (1996). *Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yodprang, B., Kuning, M. & Mcneil, N. (2009). Bullying among lower secondary school students in Pattaki province, Southern Thailand. *Asian Social Science*, 5(4), 46-52.

Extended Abstract

Child labor is one of the most important problems of the day and millions of children have to work in conditions that do not comply with national legislation and international standards. Working prevents children's and adolescents' development in physical, mental, social-emotional areas. Working adolescents can have low self-perception, have difficulty in continuing with the reading, and, unlike their peers who continue to study, are often confronted with various problems in environments that are not suitable for their age and development. Especially adolescents who are inadequate in problem-solving can exhibit bullying behaviors due to their living and working conditions.

Working children have depression, hopelessness, bad expectations for the future, low quality of life, bad working conditions, needs and problems, and problems about body development. However, there have been no studies of working children being exposed to bullying or bullying. In addition, there are various studies about the frequency of bullying practices, the personality characteristics of bullying and victimized adolescents, and the types of bullying applied and exposed according to factors such as gender and age. Albeit very limited, there are also studies of the relationship between problem-solving skills and aggression. However, no research has been conducted on the comparison of bullying behaviors of children who are working or studying.

The purpose of the study; to examine the effects of various factors on bullying behaviors of working bulletins continuing to vocational training centers and bullying bullets continuing to study. The study included 153 adolescents who continuing to vocational training centers and 153 adolescents who continuing to study. In order to collect information about adolescents in the research, "General Information Form" developed by the researcher and "Attitude Scale of Student Relationships" were used to evaluate bullying levels of adolescents. Bullying behaviors of adolescents in the study were evaluated with the "Attitude Scale of Student Relationships" developed by Koç (2006). The information form developed by the researcher was used in order to collect various information about the working and non-working adolescents participating in the research. The Attitude Scale of Student Relationships was developed to identify three attitudinal dimensions of students' relationships with other students (avoiding bullying, self-confidence, and bullying). The scale consists of 21 items, of which 5 are likert types, 15 of which are positive and 6 are negative.

When the results of working children's peer violence are examined; It is seen that peer bullying does not differ according to age, birth order and mother's working status. It has been found that children who are important to family life are more vulnerable to bullying than their working children who are not paying attention. It has been found that working children who are not exposed to domestic violence in the family are more confident about bullying and avoid bullying.

When peer bullying behaviors of children who attend to the reading are examined; It is seen that the behavior of peer bullying behavior does not differ according to the number of siblings, the importance of the family to their thinking, the status of being beaten in the family. It has been found that children aged 15 years are more bullied than children aged 16 years and exhibit a more overbearing personality. It has been found that recent children have more bullying behaviors than the first and middle child, and are more confident about bullying. It has been determined that working mothers are more self-confident than peers who are not working. Findings obtained from the research are presented by discussing with suitable resources.

In the light of these results, the following solution proposal is presented: Families particularly mothers should be informed about child labor and their effects. A special labor law should be established that will allow children to be employed solely for educational purposes, protected and restricted, so as to fill the legal gaps in their work. Children should be given communication, empathy, self-expression, emotion management, anger control, social skills training. Regular and comprehensive training should be provided for children who continue to work and study, including methods of recognition, prevention, prevention and coping with peer violence. Further work should be undertaken to reach broader sampling of working children's peer bullying, in order to provide the necessary information to educators and every group of children working with children. In this study, children's self-perceptions were evaluated while peer bullying behaviors were examined. Different surveys can be carried out with the evaluations of children's friends and family. Similar research on the subject can be repeated in different sample groups and different age groups and the results are comparable.